

KÉT KÖNYV A SVÁJCI PEREGRINÁCIÓRÓL*

A műfajában eltérő két kötet Hegyi Ádám munkáján keresztül oly szoros kapcsolatban áll egymással, hogy az egyik aligha képzelhető el a másik nélkül. A diáknévsorokon keresztül tulajdonképpen az időrendben utóbb megjelent kötet adja részben a másik munka „ténylapját”, azonban az is nyilvánvaló, hogy Hegyi Ádám monográfiájának munkálatai nélkül az adattár sem lehetne olyan teljes, mint ahogy most az olvasó előtt az asztalon fekszik.

I. A recenzens önkénye, hogy bemutatását az utóbb megjelent kötettel kezdi és a vége felé közeledő könyvsorozat egyik utolsó darabját ajánlja először az olvasók figyelmébe. Mint ezen folyóirat lapjain már méltatásra került,¹ Szögi László és kutatócsoportja pótolhatatlan és már méreteiben is megismételhetetlen vállalkozása a mohácsi csatától az I. világháború végéig terjedő, csaknem négy évszázadot felölelő időszakra kísérelte meg összeállítani mindazon Magyarországról és Erdélyből induló vándordiákok adattárát, akik valamely külföldi (elsősorban a Kárpát-medencétől Nyugatra és Északra található) egyetemek anyakönyveibe beiratkoztak, vagy más módon nyomát hagyták felsőfokú tanulmányaiknak.

A sorozat egyik záróköteté egy korábbi adatgyűjteményre támaszkodva, annak időbeli kereteit messze kiterjesztve, a svájci kantonok felsőoktatási intézményeinek hazánkából származott diákjait veszi számba a fennebb említett négy évszázad tekintetében, az egyes intézményekre vonatkozó adatokat egy sorban közölve, de az adatok elemzését két külön korszakra bontott elemzésben összegezve.

A most méltatandó adattár közvetlen előzményének tekintendő Hegyi Ádám 2003-ban megjelent diáknévsora,² amely maga is újabb adatokkal bővülve kiegészül a Szögi László által vezetett kutatócsoport 1800–1919 közötti időszakra vonatkozó új beiratkozási jegyzékével, így adva teljes képet a svájci peregrináció jelentőségéről.

Azt, hogy az új adattár a 18. századig terjedő időszak tekintetében is nyereség, mutatja, hogy míg 2003-ban 753 hallgató első beiratkozásáról volt adat, addig most

* HEGYI Ádám, *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára. A bázeli egyetem hatása a debreceni és a sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században* (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015), 280+12 lap; HEGYI Ádám és SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon (1526-1919)*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 23 (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016), 260 lap.

¹ P. SZABÓ Béla, „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 1–22. (Könyvbemutató és recenzió)”, *Gerundium - Egyetemtörténeti Közlemények* 7, 1-2. sz. (2016): 251–261.

² HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526-1788 (1798)*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003).

789 első beiratkozást hoz a kötet 1800 előttről. (Ez 675 természetes személyt jelent.) Az új adatokban mérhető nyereség Bázeli tekintetében a legszembetűnőbb, mert míg korábban 257 hallgató beiratkozásáról tudtunk, az új adattárban ez a szám közel 280-ra nőtt. Kissé megzavarja az olvasót, hogy a szövegben 72 bázeli – 1700 előttre datálható – beiratkozást említ a szerző, a táblázatban ez 71-et ad ki, s míg a 18. századra a táblázat 209 hallgatót említ (13. o.), az alább tárgyalandó másik munkában ez a szám már 211. Ez is mutatja azokat a nehézségeket, melyekkel a peregrinusok beazonosítása során a kutatóknak meg kell küzdeniük.³ Ugyanakkor egyértelmű, hogy Hegyi Ádám utóbbi évtizedben folytatott intenzív kutatásai és a matrikula bejegyzéseken túlterjeszkedő módszertana tette lehetővé 23 (26) új bázeli peregrinus adatainak feltárását.

Jelentős hozzáadott értéként jelentkezik a koraujkori (1800 előtti) adattár tekintetében, hogy Hegyi Ádám ezen korszak adatainak feltárása során túllépett a szoros értelemben vett matrikulákon és más forrásokat is felhasznált a peregrinusok identifikálása során. Ez azért is fontos, mert a peregrináció kutatók számára evidencia, hogy általában „sötét számokkal”, bizonyos fokú látencia elfogadásával kell dolgozniuk, mivel nem minden ténylegesen ott tanuló vándordiák jelent meg egy adott egyetem fő- vagy kari anyakönyvében, s ezért minden „kiegészítő” adat különös jelentőséggel bír a – soha el nem érhető – teljesség felé haladtunkban.

Az 1800 utáni részben láthatóan elsősorban a *matricula*-adatok képezik az összeállítás alapját. Az ebben az időszakban 1892 immatrikulációt felmutató 1794 hallgató adatai – kilenc egyetemre és főiskolára eloszolva – először kerültek összeállításra, és kikerekítik a 19. század vonatkozásában eddig megjelent – németországi, ausztriai, itáliai egyetemek matrikulái alapján készült⁴ – adattárakat.

³ Hatványozza a nehézségeket, ha az alapul vett matrikula kiadások itt-ott maguk is csapdákat rejtenek, s sokszor ezen csapdákat még az eredeti források újraszemlélése sem teszi elkerülhetővé. Ilyen csapdába esett bele Hegyi Ádámnál évtizeddel korábban e recenzió szerzője is, midőn hitt a bázeli matrikula kiadóinak, és egy Hermannus Weinhoff (Winhovius) nevű peregrinust a matrikula-kiadás alapján erdélyinek tekintett, és viszonylag terjedelmes munkát szentelt egyik írása elemzésének. Vö. SZABÓ Béla, „Exige mentis opus doctae, Methodoque reducta...». Egy 16. századi jogi hungarica”, in *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 123 (Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996), 258–276. Mint utóbb kiderült nevezett diák neve mellett nem a „*Transylvanus*”, hanem a „*Transilulanus*” eredet-megjelölést kellett volna a matrikula kiadóinak (a kézirat korrekciójának helyes értelmezése révén) olvasnia, és ezáltal Erdély helyett Németalföldre irányítani a jogász szerző életét kutatók figyelmét. Az említett tanulmány ezen tévedés szükségzerű korrekciója által immár elveszítette *hungaricum*-jellegét.

⁴ A *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* könyvsorozat vonatkozó kötetei: [5.] Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Budapest, 2001; Szögi László, Kiss József Mihály, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*, Budapest, 2003; [10.] PATYI Gábor, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*; [15.] BOZZAY Réka, LADÁNYI Andor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007; [16.] SZLAVIKOVSKY Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken I. rész 1526–1918*, Budapest, 2007; [18.] ROBERT OFFNER, HANSGEORG VON KILLYEN, *A bécsi orvos-sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei 1775–1874*, Budapest, 2013; [19.] SÁRKÖZI Gabriella, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1789–1919*; Budapest, 2013; [20.] Szögi László, *Magyar-*

1.1. Az egyetemenként, főiskolánként csoportosított beiratkozási adatsorokat bevezető tanulmányok közül az elsőt Hegyi Ádám vetette papírra. *A svájci felsőoktatás a 15–18. században. A svájci egyetemek látogatása (1526–1800)* című elemzésében egy rövid historiográfiai bevezető után, amely abból a sajnálatosan valós alaptételből indul, ki hogy „[a] magyarországi diákok svájci egyetemjárásának története nem kellően feltárt a szakirodalomban”, elsőként a koraujkori beiratkozási létszámok alakulásáról kapunk képet. Megtudhatjuk, hogy az 1526 utáni másfél évszázadban korántsem volt folyamatos a szóba jöhető öt helvét város (Bázel, Bern, Genf, Lausanne Zürich) felsőoktatási intézményeinek látogatottsága. Igazi fellendülés csak 1710 után figyelhető meg, ami azután 1737–1789 között csúcsonyosodott ki. Mindezek fényében fontos Hegyi azon megállapítása, hogy a 18. század elejéig a svájci egyetemek másodlagos jelentőséggel bírtak a magyarországiak és erdélyiek egyetemi vándormozgalmában. A 18. századra tehető ugyanis az ismert beiratkozások 86 (88) százaléka, és ebben is nagy hangsúllyal esik latba az említett bő fél évszázad, amely az összes beiratkozások 70 százalékát adja. (Ez az adat is aláhúzza a később ismertetendő másik kötet létjogosultságát, hisz az éppen ezt az időszakot vizsgálja sokrétű újszerűséggel.) A beiratkozási adatok értékelésén túl az egyes intézmények közötti hallgatói megoszlás korszakonkénti elemzését kapjuk, az egyes fakultások, tudományszakok közötti (a teológus-hallgatók döntő túlsúlya által jellemzett) arányokat ismerhetjük meg. A rendelkezésre álló adatok által indukált, korlátozott képet kapunk a svájci peregrinusok társadalmi rétegződéséről és azon magyarországi és erdélyi régiók és megyék jelentőségéről, ahonnan a vándordiakok elindultak. Érdekes tanulság, hogy az ismert beiratkozások számának megnövekedése ellenére sem nőtt az ismert társadalmi helyzetű diákok száma, és az új elemzés ugyanúgy 113, illetve 114 diák származási adataira támaszkodik, mint a 2003-as bevezető tanulmány. Ezen adatokhoz társulnak a hazai előtanulmányokat biztosító intézményekre vonatkozó adatsorok, melyek a debreceni, sárospataki és nagyenyedi iskolák jelentőségét, magas reprezentációját emelik ki 51, 27 és 13 százalékos arányban. (Az ezen adatokból leszűrt tapasztalatok ugyancsak alátámasztják a másik ismertetendő kötet témaválasztását.)

A hallgatók felekezeti és nemzetiségi megoszlásáról kinyerhető adatok elemzése zárja az első bevezető tanulmányt. Sajnos egy – a korábbi, 2003-as tanulmány felhasználásából eredő és alább is említendő – szövegátemelési hiba itt értelmezési nehézségeket okoz a megoszlási százalékok vonatkozásában – 22. o.)

Hegyi Ádám informatív tanulmányával kapcsolatban bizonyos kritika is megfogalmazható: természetes az, hogy a korábbi, 2003-as kötet igen hasznos bevezető elemzését a 16–18. századi adatokról a szerző *mutatis mutandis* felhasználta jelen kötet bevezető elemzésének megírásánál is, mint arra néhány gépelési (szkennelési) hiba is utal (pl. egyebek mellett több esetben Bern helyett Bem maradt szövegben), amelyek az

országi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848, Budapest, 2013; [21.] MÉSZÁROS Andor, SZÖGI László, VARGA Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1789–1919*, Budapest, 2014; [22.] PATYI Gábor, SIMON Zsolt, SZABÓ Miklós, SZÖGI László, VARGA Júlia, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890*, Budapest, 2015.

elemzések érdemi részét természetesen alig érintik. Ugyanakkor a lényegét is érinti – és ezért felemlítendő –, hogy jelen kötetben az 1800 előtti beiratkozási adatok az első korszakot kivéve 50 éves ciklusokban kerülnek bemutatásra egy táblázatban (13. o.). Ez változás a 2003-as kötethez képest, amely más korszakolást alkalmazott. Ebben a vonatkozásban egy kicsit a koherencia rovására megy, hogy az új táblázathoz a régebbi, más korszakhatárokat alkalmazó kommentár társul, ami csökkenti az itteni táblázat demonstratív funkcióját (15. o.).

Ugyancsak hiányérzete lehet az olvasónak, midőn a 2003-as kötetben szereplő, olyan táblázatokra történik elemző utalás, amelyek a szerkesztés során (az olvasó sajnálatára) ebből a kötetből kimaradtak. (A hallgatók fakultásonkénti megoszlása – 16. o., és a származási helyek megyénkénti megoszlását mutató táblázatok – 18. o., bizonyos segítettek volna az olvasót a leírtak értelmezésében.) A koraújkor rész tekintetében a szerkesztői munka gondossága vonatkozásában tehát bizonyos hiányérzete lehet az olvasónak.

1.2. A Szögi László által készített, 19. századra vonatkozó elemzés (*A svájci egyetemjárás a hosszú 19. században [1801–1919]*) módszertanában kitűnően idomul a korábbi, újkori peregrinációt feldolgozó kötetek bevezető tanulmányaihoz mind a korszakolás, mind az elemzési szempontok tekintetében. Annak ellenére, hogy az itt elemzett időintervallum rövidebb, a rendelkezésre álló adatbázis jóval terjedelmesebb mind a hallgatói létszámok, mind a figyelembe veendő intézmények számát tekintve. A közel kétezer 19. századi immatrikuláció időbeli megoszlásáról megtudhatjuk, hogy – más nemzetek fiaihoz és lányaihoz hasonlóan – a magyarországiak érdeklődése is elsősorban az 1850-es évektől nőtt meg az Eidgenossenschaft megújuló felsőoktatási intézményei iránt. Ebben a korban a tradicionális egyetemeket messze megelőzve nagy jelentőséget kapott (és ezáltal külön rövid elemzést érdemelt) a zürichi műszaki egyetem, amely a „nagy háború” végéig csaknem harmadával vette ki részét a hazánkából érkező hallgatók beiratkozásából. A 20. század első évtizedének érdekes jelensége a zürichi, berni és genfi egyetemek iránt megnövekedett hazai érdeklődés, bizonyos mértékig a bázeli egyetem rovására.

A felhasznált források természete miatt viszonylag sötétben kell tapogatóznia a hazai hallgatók vallási és nemzetiségi hovatartozását firtató kutatóknak. A csekélyszámú adatokból mégis levonásra kerülhetett az az érdekes következtetés az 1890 utáni néhány évtizedre, hogy ebben az időszakban a hazai nemzetiségek (kivéve az erdélyi szászokat) a magyar ajkúakhoz viszonyítva nagyobb arányban képviseltették magukat a svájci egyetemeken, mint a korabeli német intézményekben.

A hallgatók szakmai érdeklődése vonatkozásában Szögi hangsúlyozza, hogy a 19. század második felében felfutó egyetemlátogatásban – sajátos svájci vonásként – a mérnöki és természettudományok játszottak kiemelkedő szerepet azzal, hogy az összes beiratkozottak közel 50 százaléka ez irányú érdeklődést mutatott. A teológia és a bölcsészettudomány arányaiban visszaszorult (17–15%), a jogtudomány a tradicionálisnak tekinthető 10 százalék körüli arányt képviselte ekkor is és itt is.

Rövid áttekintést kapunk a Svájcba irányuló hallgatói migrációban résztvevők származási helyeinek a hazai nagyrégiók szerinti viszonylag egyenletes megoszlásáról is, ami Szögi Lászlót annak megállapítására indítja, hogy „[...] Svájcba nem a nemzetiségi szimpátiák alapján indultak a magyarországi peregrinusok, hanem [...] szakmai indokokat figyelembe véve, az európai és világszínvonalú oktatást keresve iartkoztak be.” A korábbi, 19. századra vonatkozó adattárak ismeretében újdonságot jelent, hogy Szögi egy rövid fejezetet szentel a nőhallgatóknak is, megállapítva, hogy a svájci egyetemek felvételi rendszerének viszonylag korai liberalizációja nagy vonzerőt jelentett a hölgyek számára is. A tudomány hívását 91 beiratkozott magyarországi nő követte a svájci egyetemekre 1872-től kezdődően. A hallgatók társadalmi helyzetével kapcsolatban a szerző valószínűsíti, hogy a teológus-hallgatók kivételével a helvét felsőoktatásba elsősorban a jómódú magyarországi családok gyermekei kapcsolódhattak be a 19. században és a 20. század első felében.

Összességében a 23. adattári kötet a mikro-tények szintjén a megszokott adatbiztonsággal, a makro-adatok vonatkozásában a nagy összefüggések értő megvilágításával kiválóan szolgálja a koraujkori és újkori peregrináció kutatás évszázados ügyét.

2. A fennebb ismertetett és említett adattár(ak) alkalmazási lehetőségeit kiemelve demonstrálja Hegyi Ádámnak a magyarországi hallgatók 18. századi bázeli peregrinációját részletesen elemző és annak a hazai olvasmánykultúrára gyakorolt hatását bemutató kötete. Ez a munka ugyanakkor kiváló példája és egyben példaadója is azon lehetőségeknek, hogy milyen messzire vezető ösvények járhatók be a feltárt peregrinációs alapadatok nyomán a magyar művelődéstörténet tényrengetégekben.

Hegyi munkája megvilágítja, hogy milyen források alapján és milyen mélységig lehet feltárni egy-egy koraujkori képzőhely jelentőségét a hazai szellemi- és szakmai élet számára. Igaz az általa elért mélységet a jól körülhatárolt korszak (1715–1785) és a viszonylag alacsony, kétszázra rugó hallgatói létszám jótékony következményének is tulajdoníthatjuk. A Hegyi által kiválasztott korszak hossza, és az ebben az időszakban a bázeli intézményben nyomot hagyó magyarországi hallgatók száma még uralható keretek között tartja a szerző kutatási törekvéseit. Ez utóbbiakat a következő szavakkal fogalmazza meg a szerző:

„hogyan és miért mentek a fiatalok Bázélbe tanulni, hogyan hatottak a Svájcban eltöltött évek művelődési szokásaikra, ezen belül is könyvkultúrájukra. Ennek megfelelően ez a könyv az egyetemjárás és az olvasmányműveltség történetének olyan metszetével foglalkozik, amelybe a hallgatók mindennapjainak bemutatásától kezdve az olvasási szokások kutatásáig nagyon sok minden beletartozik.”⁵

A fő célok elérése és a „*nagyon sok minden*” feltárása érdekében Hegyi egyrészt – nyugodtan kijelenthetjük – teljes mértékben feltárta a bázeli egyetem 18. századi magyar vonatkozású forrásait, és ezzel esetenként személyekre lebontva, másrészt átfogó képet

⁵ HEGYI, A *Kárpát-medencéből...*, 6.

adva pontosan rajzolja meg a magyarországi vándordiakok bázeli és nem csak bázeli tanulmányainak történetét. Másrészt a korszak tekintetében sajátos elemzését adja a debreceni és sárospataki diákok és tanárok olvasmányműveltségének, amely vizsgálatok arra is alkalmassá váltak, hogy a két kollégium könyvkultúrája közötti különbségeket és hasonlóságokat feltárják, természetesen elsősorban a bázeli egyetem hatását szem előtt tartva. Hegyi ezzel egy lépéssel megelőzi a peregrináció számszerűsíthető adatai felhasználásával elérhető adott intézményre, földrajzi területre (vagy ritkábban jelentkezően egy-egy tudományterületre) vonatkozó – bár az ilyen jellegű modern elemzéseket még ma is jórészt nélkülöző – hazai kutatási törekvéseket: nem csak a bázeli egyetem magyarországi hallgatóinak listáját kívánja rekonstruálni (hiszen ez a korábban ismeretett kötetre maradt) és az intézményben töltött idejüket akarja a lehetőségek szerint bemutatni, hanem az olvasmány- és a kommunikációtörténeti kérdésfelvetéssel egy ennél összetettebb feladatot vállal fel.

A munka kutatás-módszertani fejtegetésekkel kezdődik, amelyben a bázeli intézmény jelentőségét igazoló számszerűsíthető adatok felvillantása mellett először áttekintésre kerülnek egyrészt az egyetemmel fennálló intézményi és személyes kapcsolattípusok (tanulás, gyűjteménylátogatások, tudományos kapcsolattartás, levelezés) megvilágítására alkalmas források (beiratkozási adatok, bizonyítványok, diplomák, tézisfüzetek, disputációs meghívók, magánlevelek, útinaplók, albumbejegyzések, üdvözlőversek, könyvjegyzetek, nyomtatott publikációk), másrészt a kapcsolatrendszer tipikus szereplői. Majd azon, az olvasmányműveltség rekonstruálásra szolgáló források tipizált bemutatása következik – egyrészt a diákok bázeli mindennapi életét érintő források (az olvasott, vagy beszerzett könyvekre jegyzékszerűen vagy nem jegyzékszerűen utaló személyes iratok), másrészt a hazai, sokszor a peregrinációval összefüggésbe hozható könyvjegyzékek vonatkozásában –, amelyek alkalmasak a bázeli egyetem által közvetített szellemi irányzatok debreceni és sárospataki jelenlétének igazolására. A bázeli professzorok által írott, vagy az ő közreműködésükkel megjelent *hungaricumok*, a Bázelen beszerzett, de nem az egyetemen készült könyvek állnak előtérben a könyvjegyzékek vizsgálata során, s recepciótörténeti szempontból kiemelt figyelmet kapnak a kapcsolatrendszerbe bekapcsolódó, vagy azon kívül álló svájci professzorok munkáinak debreceni vagy sárospataki felbukkanása. Hegyi figyelmét nem kerülik el azok a feltárható és feltárandó adatok sem, amelyek a peregrinusok könyvhöz és könyvtárhoz való viszonyáról, könyvgyűjtési és könyv olvasási szokásairól adhattak felvilágosítást. Speciális forrástípusként nem maradhatnak figyelmen kívül a hazai központi cenzúrahivatal iratai, a tiltott könyvek jegyzékei sem. Az olvasó megállapíthatja, hogy Hegyi valamennyi forrástípus lehetőség szerinti teljes áttekintését elvégezte.

A bázeli peregrinációval foglalkozó irodalom – saját kutatási kérdésfeltevéseit előtérbe helyező – historiográfiai áttekintése után, a vizsgált korszak peregrinációs adatai bemutatása során kiemelésre kerül, hogy az új források (útlevelek, ösztöndíjkérelmek, levelek) bevonása eredményeként 12 olyan peregrinus névvel sikerült kiegészíteni a bázeli adatokat, akiknek bázeli tanulmányairól eddig nem volt tudomása a kérdés szakértőinek sem.

A két magyarországi kollégium és a bázeli egyetem sokrétű kapcsolatrendszere kapcsán az egyházpolitikai vonatkozások mellett elsősorban a hazai professzorok diákokat támogató tevékenységébe, a *hungarica*-kiadások keletkezéstörténetébe és a tudományos eredmények közvetítésének folyamatába (könyvek és műszerek beszerzése, tudományos diszkurzusba való bekapcsolódás) kaphat az olvasó érzékletes bepillantást.

Az olvasmánytörténeti kérdések megválaszolását szolgáló impozáns forrásfeltáró munka eredményeként megállapításra kerül, hogy a debreceni és sárospataki diákok elsősorban a 16–17. században megjelent teológiai munkákra költötték filléreiket, és modern munkákra csak a tehetősebb hallgatóknak tellett. A bázeli könyvtár olvasójaként a vizsgált korszakban Bázelen tanuló hazai diákok közel harmada volt beazonosítható. A kutatás jelentős eredményének tekinthető, hogy a fennmaradt könyvjegyzékek és *possessor*-bejegyzések alapján a lehetséges határáig sikerült rekonstruálni azon bázeli szerzők könyveit, amelyek a debreceni és sárospataki kollégium könyvtárában fellelhetők voltak és jóllehet ma is fellelhetők, igaz a bázeli „ésszerű ortodoxia” egyes vezető munkái csak bizonyos késéssel jutottak el a bibliotékákba. A két kollégium könyvtárlományára a bázeli szerzők ismertsége tekintetében nem mutatott eltérést egymástól, annak ellenére, hogy Debrecenből jóval több peregrinus fordult meg a 18. századi Bázelen. Mindkét kollégiumban népszerűek voltak a svájci városban megjelenő *hungaricumok* is.

A 18. században a bázeli egyetem az egyik legnépszerűbb külföldi oktatási intézmény volt a református magyar fiatalok úti céljai között. Hegyi Ádám munkája kiváló emléket állít azon kapcsolatrendszernek, azon szellemi hatásoknak, amelyek a Rajna-parti városból a peregrinusokon és a könyveken keresztül érték szellemi életünket, különösen a két nagy református szellemi központ, Debrecen és Sárospatak iskoláin keresztül.

A kötet értékét növeli, hogy a hasznos apparátussal van felszerelve: természetes az, hogy a levéltári források és a felhasznált irodalom jegyzéke mellett pontos mutatók segítik az eligazodást. Ugyanakkor kiemelendő a három melléklet, amelyek közül az egyik a 18. századi Bázelen tanult diákok jegyzékét hozza (211 fő), a másik a városban 1715 és 1785 között megfordult magyarországiakat (25 fő) sorolja fel, a harmadik pedig teljes jegyzékét adja az említett hetven évben Bázelen megjelent *hungaricumoknak* (29 tétel). A részlet-gazdag kötet⁶ valamennyi érdemét jelen keretek között nem lehetett felvillantani, de friss megközelítési módja, a felvetett kérdések és a megszületett válaszok alapján biztos számíthat követőkre, újragondolókra a hazai művelődéstörténet kutatóinak mind idősebb, mind fiatalabb nemzedékében.

Szabó Béla

⁶ A kötetben az egyértelműen gondos szerkesztői munka ellenére maradtak tipográfiai és szövegszintű következetlenségek, melyek azonban a munka meritumát a legcsekélyebb mértékben sem érintik.